

p r o b l e m i

Valentin Pozaić

BIOETIKA

Nagli razvoj

U posljednjih petnaestak godina, zbog nagla tehnološkog razvoja medicine i s njom povezane biologije, kao i sve veće svijesti o samostalnosti čovjeka pojedinca, veliku pažnju "privlači nova struka u znanosti, nazvana bioetika. Čovjek je stekao nove spoznaje, o vlastitu životu, ali i mogućnosti da te spoznaje primijeni, ostvari. Sredstva društvenog priopćivanja gotovo svakog dana podsjećaju nas da smo u tijeku možda najsudbonosnijeg prevrata u povijesti ljudskog roda: iznenađujućih bioloških i medicinskih otkrića i, još više, njihove primjene. Nove spoznaje i mogućnosti da čovjek zahvaća i sam uvjetuje svoj, ljudski život možemo svrstati u tri glavne skupine: početak, sredina i kraj života.

Tri razdoblja

Na *početku života* pitanja se tiču oplodnje, začeća. Pojedini ljudski život može početi naravnim ili umjetnim začećem, u prirodnoj sredini ili u staklu, od jajašca i sjemena bračnog para ili nekog darovatelja, znanog ili neznanog. Ne tako davno roditelji su djecu očekivali — i primali — kao dar „iz Božje ruke“. Ako djeca nisu dolazila, jedino sredstvo kojem su se mogli uteći bila je molitva. Danas je „molitva“ zamijenjena „narudžbom“. Život može doći po narudžbi, unajmljivanjem sjemena ili jajašca. Ako pak neka žena sama ne bi mogla iznijeti dijete, ili to zbog nekih razloga ne bi htjela, postoji mogućnost da za taj *posao* unajmi drugu ženu, i tako nastaju unajmljene, „posudbene“ utrobe ili majke. Ako bračni par, ili samo jedno od njih želi dijete, može do njega doći na ovaj ili

onaj način. U vezi s tim pojavljuju se pitanja: Postoji li neograničeno pravo na potomstvo? I bez obzira na buduće moguće posljedice za tako stečeno dijete? Jesu li bračni par ili pak pojedinac sa svojim željama *alfa* i *omega*, jedino mjerilo za primjenu tehničkih mogućnosti?

Umjetno oplodeno jajašce, embrij, može biti zaleđeno, da bi se nakon nekog vremena odmrznuo i onda mu se omogućio normalan razvoj. Ono može biti uneseno u utrobu majke ili „posudbene“ majke, ili pak može nastaviti razvoj u staklenoj posudi, epruveti, do određenog stupnja radi istraživačkih i pokusnih ili čak proizvodno—kozmetičkih ciljeva. Oplodnom jajašcu može biti *dodijeljena* kvaliteta ljudskog osobnog bića i života ili samo ljudskog bića koje još nije čovjek. U vremenu do nidacije, tj. do usidrenja u maternici, proglašava se *preembrijem*, a to povlači za sobom gubitak položaja i prava embrija.

Tek započeti život čovjek može vrlo brzo zapaziti, ustanoviti daje tu, promatrati ga i slijediti njegov razvojni tok: cjelovit ili prikraćen, zdrav ili bolestan, poželjan ili nepoželjan. Može se štititi, pospješiti mu razvoj, liječiti ga već u majčinoj utrobi, ali ga može i zaustaviti, prekinuti, ukloniti s pozornice živih. U tom razdoblju roditelje više ne muči pitanje imati ili nemati dijete. Nameću se druga, kao npr. hoće li se umiještati u njegova buduća svojstva zahvatom u njegove gene, hoće li prihvatiti spol ili će ga mijenjati i si. Čovjek posjeduje znanje i približava se moći da sve to jednog dana i ostvari.

Nemali izazov za određene želje, kao i za usavršavanje tehnologije, jest spoznaja da bi bilo moguće započeti — ili možda, bolje rečeno proizvesti — ljudski život drugim, nespolnim načinom. U tom smislu nudi se *cloning* — postupak, zamjena stanične jezgre. Redovitom spolnom oplodnjom ženskog jajašca muškim sjemenom — ili prirodnim, ili umjetnim načinom — rađa se novi život, različit od života njegovih roditelja, sasvim osebujan po svojim značajkama. Nespolnim rađanjem, *cloning*—postupkom, po kojem bi se jezgra neoplođenog jajašca zamijenila jezgrom stanice odraslog organizma, nastajao bi novi život, genetički istovjetan onome od koga je uzeta stanična jezgra. Pokus je već uspio i tako su dobivene prave kopije žaba, miševa i daždevnjaka. U nekih pojedinaca već se pojavila želja za istovjetnim nasljednikom.

Je li ispravno, humano i dostojno na taj način započeti novi ljudski život? U medicini — kao i na ostalim područjima čovjekova djelovanja — postavlja se pitanje dometa i posljedica tehnički ostvarivih pothvata. Nepromišljeni — i neodgovorni - zahvati u čovjekovu okolišu već se počinju osvećivati: olako proglašeni i nazvani napredak i razvoj na putu ovladavanja zemljom i svemirom uzvraćaju na svoj način, ugrožavajući ne samo poneki dio nego i cjelinu, sam ljudski opstanak. Hoće li se isto ponoviti i na području ovladavanja načinom prenošenja ljudskog života? Može li se još napredak, razvoj razlikovati od početka zalaska? U tim se zahvatima više ne radi o pokusima na čovjeku, već o pokusu s čovjekom. Sam čovjek postaje predmet eksperimentiranja.

U *sredini života*, od rođenja pa do umiranja, postavlja se pitanje o pojmu zdravlja, bolesti i boli. Ne tako davno, pa i danas u mnogim dijelovima svijeta, mnoga novorođena djeca umiru ili zbog nedostatka lijekova ili od gladi. Suvremena medicina može spasiti i produžiti život bar za nekoliko, ako već ne za veći broj go-

dina. Treba li spašavati i produživati život svim pojedincima ili samo nekima, samo u nekim okolnostima ili uvijek i pošto—poto? Imaju li pravo na zdravstvenu zaštitu svi, pa i oni koji neodgovorno ugrožavaju ili izlažu opasnosti ili uništavaju svoje zdravlje i život? Kako osigurati potrebne organe za presađivanje: od mrtvih, od živih, od životinja ili pak proizvoditi umjetne? Laboratoriji mogu proizvoditi fetuse kao zalihi rezervnih dijelova za presađivanje organa.

Nerado se spominju pokusi i eksperimenti, ali se zato često govori o istraživanju na čovjeku. Koliko se bolesnik može, smije ili mora povjeriti i pouzdati u liječnika? Koliko bolesnik sam može i mora donositi odluku, surađivati pri donošenju odluke o početku, nastavku ili prekidu liječenja? Zar prizivanje prava bolesnika — o čemu se mnogo i s pravom govori i raspravlja — ne doziva u svijest i njegove obveze, kao i prava i obveze liječnika, bolničkog osoblja i zdravstvenih ustanova? Što je s duševnim bolesnicima: tko i kako dugo može donositi odluke u njihovo ime, odlučivati o njima?

Na *kraju života* postavljaju se mnoga pitanja slična onima na početku. Traži se točno određenje što je to ljudski osobni život i kada prestaje. Koji je smisao života u zalazu, u umiranju, u patnji i boli? Koji su kriteriji čovjekove smrti i umire li čovjek još uvijek samo jednom? Kao da stoljećima rado navođena riječ više nije pouzdana: „I kao što je ljudima jednom umrijeti, a potom na sud" (Heb 9, 27). Neki su umrli — i bili oživljeni — po više puta. Čovjek je moguće oteti smrti i produžiti mu život, ili tok umiranja, ili ga održavati u beznadnu stanju duboke nesvijesti. Dodaju se godine životu, ali ne i život godinama.

Kao rješenje nudi se načelo *kvalitete* života, ljudskoga osobnog života. Koja su sigurna mjerila i mogućnosti da se utvrdi prisutnost ili odsutnost, ili tek privremena spriječenost te kvalitete? U vrijeme bolnog i tjeskobnog umiranja dolazi u pitanje čovjekovo dostojanstvo. Dokle smiju ići i bolesnik i medicina u tome da se bol ublaži, potpuno ukloni i omogući umiranje u ljudskom dostojanstvu? Što se danas još može smatrati naravnim umiranjem i prirodnom smrću? Kakve su liječnikove obveze prema bolesnikovoj izričitoj želji da prekine liječenje ili sam život? Postoji li pravo na smrt u dostojanstvu, koje — i do koje mjere — obvezuje liječnika? Uključuje li pravo na smrt i pravo na potpunu istinu o zdravstvenom stanju, o bliskoj smrti? Sva ta pitanja pravne i etičke naravi slijede i ona ekonomske naravi.

Što je čovjek više kadar utjecati na kvalitetu i dužinu svojega života, to više dolazi pred iskušenje o pitanju o značenju i smislu života. Uza sve veću mogućnost i sredstva za raspolaganje životom, porasla je i svijest pojedinca da se ne prepušta odluci drugih, da sam odlučuje o svojem potomstvu, o svojem zdravlju, liječenju, umiranju i smrti. Sasvim je razumljiva primjedba: „Kako se mijenjaju naše predodžbe o ljudskom životu, kad se život može po želji proizvesti" ¹, po želji odrediti i po želji okončati!

¹ M. HONECKER, "Verantwortung am Lebensbeginn", u *Evangelische Kommentare* 18 (1985) 383.

Mova pitanja

Neočekivano i nepredviđeno našli smo se u vrtlogu biološke revolucije i idejne pometnje. To stanje ponovno stavlja čovjeka pred tjeskobno vječno pitanje. Sve što je tehnički moguće, je li moguće i etički, moralno? Ako je prespajanjem DNA — kiselina koja s određenom bjelančevinom tvori gene koji posreduju u prenošenju nasljednih osobina — čovjek uspio stvoriti novo živo biće, pa makar i najprimitivnije, on je pred pragom da postane „stvoritelj“, da proizvede bića koja nikad prije nisu postojala, organizme koji će se dalje sami razmnožavati. I kad ih stvori, morat će s njima živjeti.

Ostaje samo pitanje vremena kada će čovjek kao jedino živo biće među svim ostalim biti kadar, zahvatom u sastav gena, slobodno usmjeravati svoj budući razvoj i vlastitu sudbinu. Dosadašnji čovjek, *homo sapiens*, želi prerasti u novog čovjeka, *homo novus*. Nosioci takvih misli i želja „ne samo da su spremni postati kao Bog, oni su i nestrpljivi, gledajući na sljedeće stepenice istraživanja i primjene kao na baštinu koja im po pravu pripada“.²

Drugi način mišljenja, prema kojem čovjek treba da djeluje stvaralački, ali ne bi pritom smio zaboraviti da „Stvoritelj on nije“³, očitito nije tako živo i djelotvorno prisutan. Istraživačko—stvaralačka strast ne razumije i ne prihvaća olako mjerila etičko—moralnog vrednovanja, koja dolaze izvan laboratorijskih prostora.

Ništa neobično što je takav razvoj na biološkom i medicinskom području pobudio veliko zanimanje užeg kruga istraživača i znanstvenika, ali i širokog dijela pučanstva. Na nova i do sada nepoznata moralna pitanja trebalo je dati bar neke odgovore ili usmjerenja. Nova se pitanja nisu pojavila zato što bi ljudi jednostavno napustili svoja dosadašnja moralna uvjerenja. Činjenica je da nije ni jednostavno ni lako primijeniti čak i općenito prihvaćena opća načela u novim okolnostima. Duboke promjene u znanosti koje zahvaćaju u život zahtijevale su nova premišljanja i nova etička vrednovanja.

Kao odgovor na taj zajtjev pojavila se gotovo nepregledna literatura⁴ raznih biltena, knjiga i časopisa.⁵ Uz dva prva visokostručna središta, kao što je *The Hastings Center* kraj New Yorka i *The Kennedy Institute of Ethics* u Washingto-

² J. GODFIELD. *Playing God*, New York 1977., str. 5. Od početnog zanosnog oduševljenja "Čovjek smije sve što može", danas se sve češće čuje pitanje: "Smije li čovjek sve što može?". Na takva razmišljanja navodi napose čovjekov odnos prema okolini, prirodi te mogućnosti upotrebe atomske energije u razne svrhe.

³ J. REITER, "Die Probe aus Humanum. Menschenwürde als Prinzip der Gentechnologie", u *Stimmen der Zeit* 7 (1986) 445.

⁴ Među najzapaženija djela na tom području svakako ide *The Encyclopedia of Bioethics*, New York 1978., u četiri sveska. O nepreglednu mnoštvu literature na engleskome jezičnom području svjedoči do sada izašlih 12 svezaka *Bibliography of Bioethics* u Washingtons D. C.; od domaće literature spomenimo samo: dr. V. BAZALA, *Pogled u probleme suvremene znanosti*, Zagreb 1986.

⁵ Nazivi samo nekih, uže specijaliziranih časopisa: *Anime e Corpi* (Italija), *Arzt und Christ* (Austrija), *Bioethics News* (Australija), *Bioethics Quarterly* (SAD), *Bioethics Reporter* (SAD), *Cahier de bioethique* (Kanada), *Hastings Center Report* (SAD), *Journal of Medical Ethics* (V. Britanija), *Journal of Medical Humanities and Bioethics* (SAD), *Journal of Medicine and Philosophy* (SAD), *Labor Hospitalaria* (Španjolska), *Laennec* (Francuska), *Linacre Quarterly* (SAD), *Man and Medicine* (SAD), *Medicine de l'homme* (Francuska), *Medicina e Morale* (Italija), *Res medicae* (Italija),...

nu, D. C, s krugom istraživača i bogatim knjižnicama, pojavili su se mnogi drugi centri, komisije i instituti sa svojim publikacijama. Ne samo da mogućnosti za viši studij bioetike pružaju filozofske i teološke škole nego to čine i medicinski fakulteti, ili pozivajući pojedine etičare za potrebna predavanja, ili pak osnivajući centre ili institute za pitanja bioetike.⁶ Na političkom području neki su predsjednici vlada ili država osnovali komisije kao svoja savjetodavna tijela za suvremena pitanja s područja biologije, medicine i etike. Pravnici, sa svojeg stajališta, raspravljaju o onome što bi na tom području bilo mudro i potrebno zakonski odrediti i propisati.

Tako veliko zanimanje za pitanja vezana za znanosti o životu samo po sebi još ne jamči da smo danas u medicini moralniji no što su to bili prošli naraštaji. Ona samo svjedoči da mi o pitanjima bioetike govorimo kudikamo više danas negoli jučer — i da ćemo sutra vjerojatno govoriti još više.

Početne teškoće

Premda je bioetika već gotovo dva desetljeća prisutna, ona je još uvijek nešto kao *leteći predmet*, bez svojega sigurnog i čvrstog određenja, uloge i smještaja.

Osnovni prigovor proizlazi iz pokušaja da se bioetika predstavi i prikaže u svojem idealnom svjetlu kao vrlo važan i nezaobilazan predmet i struka. Trebalo bi da bioetičar — prema idealnoj zamisli⁷ — posjeduje sociološko razumijevanje medicinske i biološke profesije, psihološko razumijevanje za potrebe istraživača i kliničkih liječnika, bolesnika i liječnika opće prakse u njihovim životnim uvjetima, povijesno razumijevanje do sada prihvaćene teorije vrednota i opću praksu te potrebno biološko i medicinsko znanje. Osim toga, treba da bude vješt u metodama etičkih analiza koje su uobičajene u filozofskim i teološkim krugovima, da bude svjestan ograničenosti tih metoda kad se one primjenjuju na sasvim određen slučaj, te da bude otvoren za različite vrste etičko—moralnih problema koji nastaju u medicini i biologiji.

Od bioetičara se, jednom riječju, traži da ima cjelinu pogleda, shvaćanja, razumijevanja i usvajanja nastalog pitanja u svim njegovim dometima na području osnovnih i pomoćnih znanosti koje govore o životu.

Nakon tako ocrtanog shvaćanja bioetike i bioetičara ne iznenađuje pitanje: „Tko si, uistinu, može dopustiti da se osposobi za bioetičara? I koja je to preuzetna 'znanost' koja se prakticira pod imenom bioetika?“⁸ Druge prigovore možemo razvrstati u četiri skupine.⁹

⁶ Nije moguće dati cjelovit popis takvih središta i njihovih biltena ili zbornika radova. Podsjetimo samo da u Zagrebu, pri Školi narodnog zdravlja "A. Štampar" od god. 1978. djeluje Jugoslavenski centar za medicinsku etiku i kvalitetu života: objavljuje bilten i zbornik radova prezentiranih na godišnjem kongresu. Zagrebački *Liječnički vjesnik* uveo je rubriku, povremenu, pod naslovom "Medicinska etika i kvaliteta života".

⁷ Usp. D. CALLAHAN, "Bioethics as a discipline", u *Hastings Center Studies* 1 (1973) str. 73.

⁸ M. De WACHTER, "Le point de départ d'une bioéthique interdisciplinaire", u *Cahiers de Bioéthique* 1 (1979) str 104.

⁹ Sabrao ih je i pokušao na njih odgovoriti S. GOROVITZ, "Baiting Bioethics", u *Ethics* 2 (1986) str. 356-374; ovdje usp. str. 357-358.

Prvi se niz prigovora tiče metode i utemeljenosti predmeta bioetike. Ne priznaje joj se zakonito mjesto ni u filozofiji ni u drugim disciplinama, jer se ne drži standarda, tradicije i obveza tih predmeta. Nema vlastite metodologije. Plod su njezina rada tvrdnje koje nije moguće provjeriti. Ona nema, kao druge znanosti, čvrsto tlo pod nogama, već klizeći pijesak različitih moralnih osjećaja. Ona je samodopadna: bavi se tuđim problemima u svojoj izolaciji, bez stvarnog odnosa prema stvarnom stanju stvari.

U pedagoškom smislu — drugi je prigovor — bioetiku je nemoguće predavati. Ona studente nikamo ne vodi i nema trajnih vrijednosti. Bavi se pitanjima koja ostaju bez odgovora, kao što su rađanje, život, zdravlje, bolest, smrt; i tako je besmislena. Ona je korisna samo za one koji se njome bave.

S obzirom na praktičnu primjenu — tvrdi *treći* niz prigovora - bioetika je neplodna zbog svojega metodološkog nedostatka: vodi apstraktne rasprave daleko od stvarnosti; zaokuplja intelektualne radoznalce. Štoviše, otežava rad ljudi koji su zaposleni u zdravstvu, npr. pretjerujući s pitanjima o načinu i uvjetima pod kojima neki bolesnik pristaje ili ne pristaje na određeno liječenje.

I *četvrto*, s moralnog stajališta, bioetika je kao disciplina neprihvatljiva jer previše ističe neke društvene vrednote, kao npr. liberalni individualizam, a postavlja religiozne vrednote i društvene datosti koje utječu na moralno ponašanja i vrednovanje.

Na bioetiku se općenito, kao na novu disciplinu na području etike, gleda poprijeko. Zar je za pitanja koja se tiču života i medicine potrebno osnivati posebnu vrstu etike? Tako bi se moglo pojaviti mnoštvo drugih etika: pekarska, bankarska, brijačka, vozačka itd. Ocjena da je „moda novih etika i njihovih branitelja postala jedan od najozbiljnijih etičkih problema našeg vremena”¹⁰, pogađa, dakako, i bioetiku kao novu struku.

Nesumnjivo, svaki od iznesenih prigovora sadrži u sebi dio istine. Što vrijedi općenito, to vrijedi i ovdje za bioetiku: ako se pri prosuđivanju jednog predmeta promatraju i ističu samo njegova slaba, još nedorečena i nerazjašnjena svojstva, on će dobiti lošu, ako ne i neprolaznu ocjenu. Već činjenica da se bioetika do sada kroza sve godine snažno razvijala i da se usluge bioetičara sve više traže, govori njoj u prilog. Kao disciplina koja obrađuje nova i granična pitanja, koristeći se pritom spoznajama i postignućima više drugih znanosti koje proučavaju život, bioetika je „visoko poželjna” i treba da bude „ohrabrena bez ograničenja”.¹¹

Ako je bioetika posredovala naizmjenični utjecaj biologije, medicine i etike, ona je omogućila da se i filozofska etika i moralna teologija od visokih i načelnih rasprava o vrednotama i normama, spuste i posvete sasvim konkretnim pitanjima svakodnevnog života. U tom se smislu može prihvatiti mišljenje daje upravo medicina, u posljednjih dvadesetak godina, postavljajući konkretna etička pitanja. „spasila život etike”.¹²

¹⁰ W. BF.NMFT, "Getting F.thics", u *Commentary* 6 (1980) str. 65.

¹¹ F.-A. ISAMBERT, "De la bioéthique aux comités d'éthique", *Études* mai (1983) 682. Usp. također: D. K. CLOUSER, *Teaching Bioethics*. Hastings-on-Huston, 1980, IX. (Preface); S. GOROVITZ, "Bioethics and Social Responsibility", u *The Monist* 3 (1977) 3.

¹² S. TOULMIN, "How Medicine Saved the Life of Ethics", u *Perspectives in Biology and Medicine* 25 (1982) 749-750.

Pokušaji određenja

Iz prethodnog osporavanja i opravdavanja bioetike kao zasebne i samostalne struke očito je da je nije lako definirati, pojmovno pobliže odrediti. „Definirati bioetiku jednako je teško kao i opisati mnogobojnu Josipovu haljinu iz Biblije.“¹³ U pokušaju da odredimo pojam bioetike moramo razvidjeti u kojem je ona odnosu prema općoj etici, kako u nju ulazi medicinska etika, je li ona usmjerena na posebne probleme, ima li ona zasebna načela?

Kao prvo što se može ustvrditi jest to daje bioetika samo vrsta primjene opće etike. To je primjena općih etičko—moralnih načela na području kao što su: briga za život i zdravlje, medicinska i biološka istraživanja na tom području. Da bismo to jasnije uočili, potrebno je podsjetiti se na neke osnovne pojmove.

Etos označuje čudorednu svijest i čudoredne propise ponašanja koje pojedinci, zajednica i društvo smatraju obvezujućim.¹⁴ *Etika* je kritičko razmišljanje o etosu. Ide za tim da znanstveno ispita i utvrdi vrednote i njihovu valjanost s obzirom na istinsko ostvarenje čovjeka u skladu s njegovim bićem. Kao sustavno ispitivanje čudorednog života, etika daje usmjerenja i norme za ljudsko prosuđivanje i djelovanje. Etika, dakle, obrađuje odnos i vezu između čovjekova djelovanja i objektivnih, uistinu ljudskih vrednota.¹⁵ *Medicinska etika* je opća etika primijenjena na medicinsko područje. Određenije rečeno, ona je „sustavni napor da se osvijetli etos i da se izrade perspektive i norme za liječničko zvanje“.¹⁶ Dakako, u liječnički etos i norme ulazi i pitanje odnosa liječnika, bolničkog osoblja i bolesnika na svim područjima njihova susretanja. Svrha je medicinske etike da i u liječnika, ali i kod bolesnika izgradi i ojača čudoredni, moralni lik, čudoredno prosuđivanje i donošenje odluke.

Nakon tih prethodnih razjašnjenja pojmova, o kojima ovisi i definicija bioetike, možemo pokušati pobliže izložiti i njezino vlastito značenje, mjesto i ulogu.

Naziv *bioetika* potječe od grčke riječi *bios* = život i *ethos* = čudoređe. Po svojem doslovnom značenju bioetika jednostavno znači *etika života*, čudoredno razmišljanje i vrednovanje života. Predmet je njezina sustavnog i kritičkog istraživanja život pod etičko—moralnim vidikom. Drugim riječima, bioetika je vrsta primijenjene etike, opća etika primijenjena na sasvim određeno područje¹⁷, na područje života.

Vidjeli smo da je i medicinska etika jedna vrsta primijenjene opće etike na medicinsko područje. Koja je, dakle, razlika između medicinske etike i bioetike

¹³ W. F. MAESTRI, *Bioethics*, Washington, D.C., 1982, str. XI. Slika na koju se autor poziva: „Izrael je volio Josipa više nego ijednog svoga sina, jer je bio dijete njegove staračke dobi, i on mu napravi kičenu haljinu. (...) Ali kad je Josip stigao braći, oni s Josipa svuku njegovu haljinu, haljinu kičenu...“ (Post 37, 4. 23).

¹⁴ Pojam *etos* ne upotrebljava se uvijek i jedino u tom smislu; usp.: "Ethos" u *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg 1959.

¹⁵ Usp. "Ethik" u *LThK*; "Etika" u: V. FILIPOVIĆ (ur.), *Filozofijski rječnik*, Zagreb 1984\

¹⁶ B. HÅRING, *Medical Ethics*, Notre Dame 1973, str. 25.

¹⁷ Usp. T. L. BEAUCHAMP - J. F. CHILDRESS, *Principles of Biomedical Ethics*, New York 1983², str. VIII; D. CLOUSER, "Bioethics", u *The Encyclopedia of Bioethics*, sv. I., New York 1978, str. 120.

ako je uopće ima? Prva se, prema općenitom poimanju, uglavnom tiče vrednota s područja međusobna odnosa između liječnika i bolesnika te između zdravstvene ustanove i bolesnika. Druga, tj. bioetika, uključuje sve to i proširuje svoj pogled i djelovanje, dohvaćajući sve probleme koji se pojavljuju u svim zdravstvenim zvanjima. Proširuje se na pitanja javnog zdravstva i povećanja broja stanovnika. Osim pitanja o ljudskom životu, ona također istražuje životinjski i biljni svijet i uključuje znanosti koje se posvećuju životu i brizi za zdravlje. Ovisno o temeljnom pristupu, moguće su tri različite definicije bioetike.

1. U *širokom* smislu¹⁸ i nekim kasnijim pokušajima,¹⁹ osim znanosti o životu i zdravlju, bioetika obuhvaća proučavanje pitanja napućenosti i čovjekove okoline; proteže se na cjelokupno biopodručje: na sve znanosti i profesije koje izravno ili posredno dohvaćaju život.

2. U *suženom* je smislu bioetika jednostavno istovjetna s medicinskom etikom. Ona je „znanost o moralnosti čovjekovih zahvata u fizički život, njegovu strukturu, njegove funkcije”.²⁰ Prema tome bi shvaćanju, iz bioetike bilo isključeno čak i područje duševnog zdravlja, što s obzirom na klasičnu definiciju pripada medicinskoj etici.

3. U širem i danas općenito prihvaćenom smislu bioetika je „sustavno proučavanje ljudskog postupanja na području znanosti o životu i brizi za zdravlje, ukoliko se to postupanje ispituje u svjetlu moralnih vrednota i načela”.²¹

Bioetika je, dakle, šira od pojma medicinske etike jer, osim kvalitete života, rađanja, zdravlja, bolesti, smrti i ljudskih odnosa na tom području, obuhvaća biološko područje istraživanja života te njegova pravnog i društvenog normiranja. U tom, trećem smislu bioetika ne uključuje pitanja populacije i ekologije.²²

Uloga

Osnovna je zamisao da bioetika bude zasnovana, izlagana i predavana tako da izravno služi svima onima koji — kao npr. liječnici, biolozi, pravnici i političari — na svojem mjestu i po svojoj profesiji dužnosti moraju donositi praktične, konkretne odluke.

¹⁸ Usp. R. van POTTER, *Bioethics. Bridge to the Future*, Knegwood Cliffs, N. Y. 1971. str. VII-VIII. Tim su djelom, čini se, izraz *bioetika*, kao i njegovo određenje, zadobili pravo javnosti u znanstvenim raspravama.

¹⁹ * Usp. R. D. LAWLER. "Critical Reflections On Current Bioethical Thinking", u F. J. LSCOF. - D. Q. LIPTAK (izd.), *Perspectives in Bioethics*, Cromwell 1982, str. 10.

²⁰ " G. TRENTIN, "Problemi di definizione e di metodo della bioética", u *Rivista di teologia morale* 1 (1986) str. 38, 39.

²¹ W. T. REICH, "Introcution". u *The Encyclopedia of Bioethics*, sv. I, str. XIX; usp. R. A. McCORMICK. "Theology and Bioethics: Christian Foundations", u F. F. SHELPS. *Theology and Bioethics*. Dordrecht/Boston 1985, str. 95.

²² Usp. D. CLOUSFR, *Bioethics*, str. 120; F. X. ELIZARI - M. VIDAL, "La bioética", u *Rivista di teologia morale* 67 (1985) str. 61, 62; S. GOROVITZ. "Bioethics and Social Responsibility", str. 3; D. J. ROY. "Promesses et dangers d'un pouvoir nouveau", u *Cahiers de Bioethique* 1 (1979) str. 85; T. A. SHANNON - J. J. DiGIACOMO, *An Introduction To Bioethics*, New York 1979, str. 2. Prilično opširnu i neodređenu definiciju bioetike daje F. SGRECCIA, "Bioética", u *Manuale per medici e biologi*, Milano 1986, str. 43.

Bioetika će, dakle, promatrati biološku i ljudsku stvarnost pod etičko—normativnim vidikom. Nakon što je istraži, ponudit će valjana mjerila za njezino vrednovanje i čovjekovo ponašanje prema njoj. Ostaje kao sporedno pitanje tko je u konkretnosti izrekao etičko—moralni sud o određenoj stvarnosti: da li liječnik, političar, filozof ili teolog. Svatko od njih može biti jednako kvalificiran kao bioetičar. Bitno je da moralni sud bude ispavan, utemeljen na istinitim dokazima i donesen ispravnim načinom dokazivanja.^{2 3}

Metodologija

Bioetika se ne može pohvaliti da je znanost koja traži usko usavršavanje. Najizrazitije i najzahtjevnije obilježje bioetike stoji u tome da je ona po svojoj naravi upućena na više raznorodnih znanosti, i da na temelju njihovih podataka stvara vrijednosni sud etičko—moralnog značenja. „Medicina nije više privatna stvar između liječnika i bolesnika.“²⁴ Budući da nijedna disciplina, uzeta zasebno, ne može dati odgovore na sva pitanja s područja života, zato „analiza tema, premda s trajnim pogledom na etiku, mora se provoditi s pomoću *interdisciplinarne metodologije*: znanost, pravo, politika nezaobilazne su dimenzije za oblikovanje bioetike“.²⁵

Bioetika zahtijeva dijalog između znanosti i istraživača koji inače po svojem zanimanju ne bi dolazili zajedno. Dijalog pretpostavlja da jedna znanost poštuje, poznaje i uvažava drugu, što pak zahtijeva veliki obostrani intelektualni i moralni napor. Da bi iskren dijalog iz višestrukih podataka mogao uroditi plodom, sintezom pogleda, potrebno je također imati na umu da nijedna znanost nije samo „čista“ znanost, da svaki znanstvenik kroza svoja istraživanja nosi i svoju filozofiju, svjesno ili podsvjesno. Zato će biti prijeko potrebno da se na početku dijaloga pojedinci suzdrže, bar metodički, od suda sa stajališta vlastite struke.²⁶

Na temelju metode vrednovanja datosti pozitivnih znanosti i normiranja čovjekova djelovanja, može se reći daje bioetika znanost „u punini humana i interdisciplinarna“.^{2 7}

Potreba i način vrednovanja

U ovo vrijeme brzoga tehnološkog i znanstvenog razvoja pred novim su zahtjevima i pod pritiscima napose etičari i moralisti da pruže suvisli pregled moralnih načela koja bi jamčila pojedinačno i zajedničko dobro. Čini se da je sasvim opravdano zapažanje da su „zahtjevi za etikom iznenađujuće porasli na svim

^{2 3} Usp. G. TRENTIN, *Problemi di definizione e di metodo della bioetica*, str. 39-40.

²⁴ E. YOUNG, "En Approach to the Teaching of Biomédical Ethics", u *The Monist* 60 (1977) 121; usp. F. B'ÖCKLE. "Genetische Eingriffe und menschliche Personalität", u *Herder Korrespondenz* 1 (1985) 34.

^{2 5} F. X. FLIZARI - M. VIDAL, *La bioetica*, str. 62.

²⁶ M. DE WÄCHTER izlaže, i slikovito, kako bi izgledao taj čitav tok analize i sinteze pomoću *l'èmpochè méthodique* (Le point de départ d'une bioéthique interdisciplinaire", str. 1 13-116).

^{2 7} W. F. MAESTRI, *Bioethics*, str. XII.

stranama nakon osamdesetih godina",²⁸ tj. nakon stoje u srpnju 1978. rođeno prvo dijete začeto u epruveti.

Nitko ne želi nijekati dobre nakane ni znanstvenika—istraživača, ni političara. Nečije dobre nakane, međutim, nisu jamstvo ispravnoga moralnog djelovanja. Iz ne tako davne prošlosti znamo da su i nacisti imali „dobru” nakanu: poboljšati rasu. Iz istih razloga nije dovoljno pozivati se samo na svoju savjest, jer pitanja daleko nadilaze individualno područje. Više nije dovoljno pozvati se samo na dosadašnje profesionalne kodekse, profesionalnu etiku, premda oni i dalje zadržavaju svoju vrijednost, jer u njima će se teško naći odgovori na nova, do sada nepostojeća pitanja. Da bi došao do novih odgovora, bioetičar će, uz poznavanje novih datosti znanosti, morati dobro poznavati osnovne sustave moralnog vrednovanja ljudskih čina. Budući da bioetika nije neka posebna znanost sa svojim osobitim etičko—moralnim načelima i mjerilima, već samo „primijenjena” opća etika, ona se u svojem vrednovanju služi normama općeljudske etičko—moralne baštine. Spomenimo samo neke na ovom području pristunije etičke susta-

29

ve.

Na prvo mjesto dolazi *Hipokrat* (460.-380. pr. K.) i njegova baština. Kao osnovno načelo iz baštine tog oca medicinske etike redovito se navodi pravilo „Ne škoditi”. U pozitivnom smislu, kako to i stoji u njegovoj zakletvi, to znači da će liječnik sve svoje sile i znanje upotrijebiti na dobro bolesnika. To je načelo valjano i primjenjivo na svim područjima bioetike.

Od drugih sustava kroz povijest vrijedi spomenuti *etiku naravi* i *etiku funkcionalnosti*, kao dva suprotna pogleda. Prema etici naravi nedopušten je bilo koji zahvat na području genetike, rađanja i općenito života. Čovjek je dan „dovršen”. Zahvati se protive i naravi i Objavi. Nasuprot tome, funkcionalna etika smatra čovjeka nedovršenim bićem. Dopušten je svaki zahvat koji obećava veću funkcionalnost i čovjekova organizma i njegove okoline. Moralnost se zahvata prosuđuje prema dobrim ili lošim učincima.

U sukobu tih dvaju pogleda bioetičar će se morati potruditi da pronade mjerila koja će omogućiti da istraživači mogu ići naprijed, gledajući na čovjeka kao dinamično, promjenljivo biće s određenim konstantama, trajnim i nepromjenljivim svojstvima.

Utilitarizam je etički sustav, prema kojem je neki čin moralno dobar ako promiče najveće moguće dobro za najveći broj ljudi, u usporedbi s lošim učincima koji bi mogli slijediti. Nerazjašnjeno je pitanje koju težinu u tom prosuđivanju ima dobro pojedinca, pojedine osobe i njezina dostojanstva kad se nađe u sukobu s općim, zajedničkim dobrom.

Autonomija kao moralno načelo, u suvremenom društvu u kojem se ističu funkcionalnost i utilitarizam koji žrtvuju pojedinca radi „većeg dobra”, u prvi plan stavlja samostalnost svake pojedine osobe i njezino pravo na samoodređenje.

²⁸ O. De DINECHIN, "Courants éthiques et débat démocratique", u *Projet* 195 (1984), str. 94.

²⁹ Usp. L. EDELSTEIN, *The Hippocratic Oath*, Baltimore 1943; njem. izdanje: *Der Hippokratische Eid*, Zürich/Stuttgart 1969; C. LEGA, *Deontologia medica. Principi generali*, Padova 1979; R. M. VEATCH, *A Theory of Medical Ethics*, New York 1981.

To napose dolazi do izražaja pri donošenju odluke o nastavku ili prekidu liječenja, s određenim društvenim posljedicama. U tom sukobu i razilaženju traži se pomirenje napetosti u prihvaćanju činjenice da je pojedinac kao osoba prije i iznad, ali ipak ne izvan zajednice.

Kroza spomenute sustave provlače se u osnovi dva temeljna pogleda. Jedan, koji polazi od već postojećih moralnih normi i obveza, i koje samo treba primijeniti, tzv. *deontološki* sustav. Drugi, koji tek po svrsi i ishodu pojedinih čina zaključuje o ćudorednoj kakvoći moralnog čina. tzv. *teleološki* sustav. Ima autora koji pokušavaju, i ne bez razloga, pomiriti ta dva pristupa³⁰. što bi, čini se, moglo biti zadovoljavajuće rješenje.

Katolički pogled također u sebi nosi osnovnu napetost i suprotstavljanje etičkih sustava: kako pomiriti ono što je u ćovjeku stalno i nepromjenljivo, ono po ćemu ćovjek jest i ostaje ćovjek, a ne zaniijekati niti oštetiti povijesno—dina-mićko obilježje njegova bića.

S jedne strane, neizbježan je deontološki vidik religioznog pristupa. Izražen je kroz *Deset zapovijedi*, kroz *Predaju* i nauk *Ućiteljstva Crkve, Magisterij*.³¹ S druge strane, tu je priznanje ćovjekova genija u istraćivanju nepoznatog, i njegova razuma sposobnog da ispravno prosuđuje — *ratio recte iudicans*. Unatoć nekim kolebanjima ili zastoju, u povijesti je katolićke teologije trajno prisutno načelo što gaje izrekao sv. Anzelm iz Canterburvja: *fides quaerens intellectum* — vjera zahtijeva razum. Vjera i razum nisu u sukobu, već u suradnji, o ćemu govori i Drugi vatikanski sabor: „Iskustvo prošlih stoljećća, napredak znanosti (...), što sve omogućuje da bolje upoznamo narav samog ćovjeka i što otvara nove putove k istini, korisni su također i Crkvi”.³² To je *drug^teleobški* vidik.

Tek kad se udrući svjetlo vjere i razuma, bioetićar će moći vrednovati nova postignućća i potrebe u skladu s istinskom slikom o ćovjeku. Naime, u svakom etićkom sustavu temeljno je pitanje, o kome će ovisiti njegova vrednovanja, kakvu ima sliku o ćovjeku, tj. na kojoj se filozofiji i antropologiji temelji. Osnovno je pitanje što je ćovjek, jer „teorija o ćovjeku određuje ćovjekovu praksu”.³³ Po tome se jedni etićki sustavi i razlikuju od drugih.

Katolićka teologija gleda na ćovjeka kao na biće koje dolazi od Boga, kojemu je ćivot darovan u ovom prolaznom vremenu u kojem treba steći pravo na povratk Bogu. Prve stranice Biblije svjedoće o tome. Bog je stvorio ćovjeka na „svoju sliku” (Post 1, 26—27), tek „malo manjim od Boga” (Ps 8, 6), njemu je na upravu povjerio sav stvoreni svijet (usp. Post 1, 28—30). Novo svjetlo o slici, dostojanstvu i ćovjekovu određenju donosi ćinjenica Isusova utjelovljenja. Postavši ćovjekom i prošavši kroza sve stadije ljudskog ćivota, Isusov ćivot novim sjec-

³⁰ P. KNAUER, „Fundamentelethik: Theologische als deontologische Normenbe-gründung”, u *Theologie und Philosophie* 21 (1980) str. 321-360; F. FÜRGER, *Was Ethik begründet. Deontologie oder Teleologie*, Zürich 1984.

³¹ Upravo je 10. oćujka 1987. Kongregacija za nauk vjere objavila „Uputu o pošto-vanju ćivota u nastajanju i dostojanstvu rađanja”.

³² *Gaudium et spes*, br. 44.

³³ J. G. ZIEGLER, „Extrakorporale Zeugung in moraltheologischer Sicht”, u *Trierer Theologische Zeitschrift* 94 (1985) str. 37.

tlom obogaćuje ljudski život³⁴. Čovjekovo se dostojanstvo ne temelji na nekom zakonu ili društvenom dogovoru, već na Bogu na čiju je sliku stvoren. Njegovo je dostojanstvo u tome što je „ikona Božja“³⁵, pozvan da se trajno sve više suobličuje svojem izvoru.

Katolička vjera ispovijeda „uskrsnuće tijela“ i „život vječni“. To znači da čovjekovo tjelesno postojanje nije isključeno iz nade uskrsnuća. Ono joj bitno pripada. Čitava osoba, duh i tijelo, pozvana je na novo postojanje u novom, uskrsnom životu. Zato se i na područje bioetike s punim pravom mogu primijeniti riječi Sabora: „Vjera, uistinu, sve stvari rasvjetljuje novim svjetlom i oči-tuje nam Božje nakane o cjelovitom čovjekovu pozivu te tako usmjeruje duh prema zaista humanim rješenjima.“³⁶

Moralno vrednovanje u svjetlu čovjekove osobnosti treba da se temelji na objektivnim mjerilima dostojanstva njegove soosbe³⁷, promatrajući je u njezinoj cjelini i sveobuhvatnosti: „U skladu s tim mjerilom kažemo da je neki čin moralno dobar ako je u službi ljudskosti /*humanum*/, ljudskog dostojanstva, tj. ako je uistinu — u skladu s razumom osvjetljenim vjerom — blagotvoran za ljudsku osobu, kad se ona primjereno promatra u *sebi samoj* (kao osobni subjekt u tjelesnosti) i u *svojim odnosima* (u svojoj otvorenosti prema svijetu, drugima, društvenim skupinama i prema Bogu).“³⁸

Prošlost

Gledajući unatrag, očito je daje Crkva, sa svojim moralnim vrednovanjem novih stvarnosti, dolazila sporo i vrlo oprezno, ako ne i bojažljivo. To je, s jedne strane, propust, jer pitanja moraju dobiti prikladne odgovore prije negoli nas njihove posljedice pregaze. S druge pak strane, to može biti i prednost. Dopušta, naime, dovoljno vremena da se iznesu i izoštre različita mišljenja, a to omogućuje bolje utemeljeno konačno vrednovanje.³⁹

Kad je riječ o prisutnosti sustavnog razmišljanja i vrednovanja novih datosti u medicinskoj etici, prvenstvo ipak pripada katoličkoj teologiji.⁴⁰ Bogata liturgijska i sakramentalna praksa koja zahvaća široka područja ljudskog života — na

³⁴ Usp. *Gaudium et spes*, br. 22.

³⁵ W. F. MAESTRI, *Bioethics*, str. 4.

³⁶ *Gaudium et spes*, br. 11.

³⁷ Drugi vatikanski podsjeća da „moralnost postupaka ne ovisi samo o iskrenoj nakani i o cijeni motiva nego je treba odrediti prema objektivnim kriterijima koji se temelje na samoj naravi osobe i njezinih čina“ (*GS*, br. 51). Usp. *GS*, br. 3, 13, 61.

³⁸ L. JANSSENS. "Artificial Insemination: Ethical Considerations", u *Louvain Studies* 8 (1980), str. 13.

³⁹ „Područje reproduktivne tehnologije okružuju i prijetnja i obećanje. Teolozi i etičari bili su možda više zaokupljeni prijetnjom negoli obećanjem. (...). Na sadašnjoj razini reproduktivne tehnologije moguće je da teolozi i etičari instinktivno pridonose potrebnoj ravnoteži tehnološko-istraživačkog usmjerenja u liječnika i znanstvenika koji vladaju novom medicinom i njezinim istraživanjem“ (J.B. NELSON- J. S. ROHRICHT, *Human Medicine*, Minneapolis 1984, str. 106).

⁴⁰ Usp. D. K. CLOUSEN, "Preface", u *The Encyclopedia of Bioethics*, sv. I, str. X-XI; S. GOROVITZ. "Bioethics and Social Responsibility", str. 3-4; ISTI, "Medical Ethics, History of", u *The Encyclopedia of Bioethics*.

početku krštenje, prije kraja ispovijed, bolesničko pomazanje, poputbina — zahtijevala je teološku refleksiju o pitanjima na „rubovima života“. Obje profesije, teologija i medicina. Crkva i bolnica, liječnik i svećenik, nastojale su ujediniti svoje sile u službi života i zdravlja da očuvaju i unaprijede tu „glinenu posudu“ čovjekova tjelesnog postojanja.

Sustavna predavanja iz medicine i morala, kao „pastoralna medicina“ i „medicinska etika“, prije su se više održavala u teološkim negoli u medicinskim školama. Izuzetak čine katoličke medicinske škole i fakulteti, na kojima je ta predavanja redovito držao teolog. Tek u novije vrijeme, naglim buđenjem bioetičkih pitanja, ušla je medicinska etika na velika vrata u medicinske škole, fakultete i u časopise. Pa i filozofija i pravo, a pogotovu druge discipline, u usporedbi s teologijom, došle su kasnije na područje bioetičkih pitanja, što, dakako, ne umanjuje važnost njihova današnjeg doprinosa na tom području.

Budućnost

Pitanja što ili sa sobom donosi život nitko ne može izbjeći, ni u svom osobnom životu, ni u svojoj obitelji. Još manje može zaobići ta pitanja netko tko nosi odgovornost za širu zajednicu, bilo društvenu ili crkvenu. Zato bioetika postaje briga svakog čovjeka.

Tok razvoja na području znanosti o životu toliko je brz da, u vremenu dok pokušavamo odgonetnuti i vrednovati neki novi događaj, već nas zapljusne drugi. Taj će se ritam, sudeći prema suvremenom napretku znanosti, sutra još ubrzati. Nisu u pitanju samo zahvati koji će biti na buduće dobro čovječanstva, koji će spasiti život tek rođenog ili već umirućeg čovjeka. U pitanju su sudbonosni zahvati i pokušaji da se izmijeni sadržaj pojma *čovjek*. Hoće li i ubuduće pojam *čovjek* označivati nepovredivi nacrt i ideal koji treba štiti i podržavati, ili će dobiti, poprimiti novi sadržaj: materija koju tek treba odrediti i oblikovati?! Hoće li čovjek budućnosti biti samo „pastir“ života, ili slobodni gospodar života i njegovih kvaliteta? Hoće li *homo novus* u usporedbi s *homo sapiens* biti napredak ili poraz čovjeka?

Gledajući u prošlost i sadašnjost, vidimo da ima mnogo elemenata nad kojima nemamo nadzora ni vlasti. Ali postoje i oni nad kojima imamo. Za ove smo posljednje i odgovorni. Dio odgovornosti koji nam pripada, moramo svjesno preuzeti — radi čovjekove budućnosti. To nam, doduše, ne jamči da nećemo načiniti pogrešnih koraka, ali će nam osigurati svijest savjesti da smo bili vjerni svom poslanju u ostvarivanju nacrtu *čovjek*.

Gledajući u budućnost vidimo pred sobom nova raskršća bez etičko—moralnih putokaza. Postoje dvije mogućnosti. Jedna, da zbog bojazni „iskočimo iz vlaka neizvjesnosti“, ne pouzdajući se u prisutnost Duha u Crkvi i u svijetu. I druga, da nastavimo put, makar samo tapkajući, ali u nadi i vjeri „da Bog u svemu surađuje na dobro s onima koji ga ljube“ (Rim 8, 28). Usred mnoštva različitih, i oprečnih, pristupa čovjeku, njegovu životnom hodu i određenju, postoji svima zajedničko mjerilo⁴¹: Ljudski život ne smije postati predmet *manipula-*

⁴¹ Načelo je jednako prihvatljivo za posve humanističku kao i za teološku etiku, mo-

cije — zlorabe i nepoštovanja, već treba da bude predmet *hominizacije* — oplemenjivanja.

Upravo to i jest zadaća bioetike: da, osvjetljujući spomenuta pitanja podacima više znanosti, osigura — u skladu s ljudskim dostojanstvom — usmjerenje i vodstvo prema odgovornom izboru i odlučivanju u pitanjima u vezi sa životom, koja mogu biti, a često i jesu vrlo složena i tjeskobna, ali uvijek ljudska.

BIOETHICS

Summary

In the contemporary ethics and moral theology more and more attention is drawn by the question relating the manipulation of human life itself. Nobody can skirt these questions, especially if he or she is responsible for the national ecclesiastical community. Since the year 1971 a new interdisciplinarian ethics, called bioethics, has appeared: under different aspects it includes all the questions relating to the human life or life in general — according to different definitions.

In order easier to find out the answers to numerous new questions, new periodicals and centres of bioethics have been erected, either independent or connected with medical and theological schools.

Starting with the bioethical problems — at the beginning, in the full development and at the decline of human life — the author exposes the definition, methodology and necessity as well as the ethical and moral principles which are desirable and necessary in bioethics. Notwithstanding the many difficult and anxious questions propounded in front of us by the biology and medicine, thanks to new technical possibilities of intervening into human life, the author is of the opinion that human life must not become subject to arbitrary manipulation — misuse and disrespect — but it should be a subject of increasing human treatment — ennobling of human life in harmony with his human dignity as we discover it in the light of reason and Revelation.

ralnu teologiju. Prema sv. Tomi, čovjek ne može nanijeti uvredu Bogu a da ne nanese uvredu, štetu, i samom sebi: "Non enim Deus a nobis offenditur nisi ex eo quod contra nostrum bonum agimus" (*Contra gentiles* 3, 122).